

The normativity of the principles of criminal law: to the question

Нормативність принципів кримінального права: до постановки питання

Eugeniya Vecherova

Key words:

normativity, values, criminal-legal regulation, principles of criminal law, criminal law, functions of criminal law.

Ключові слова:

нормативність, цінності, кримінально-правове регулювання, принципи кримінального права, норми кримінального права, функції кримінального права.

Сутність кримінального права – це те основоположне питання, без адекватного пошуку відповіді на яке нівелюється розгляд усіх інших проблем у кримінально-правовій площині (в тому числі й проблематика нормативності кримінального права як його найсуттєвішої властивості). Адже не можна вирішувати приватні проблеми, не розібравшись із загальними.

Як видається, важливе значення для тлумачення сутності кримінального права має аналіз окремих його структурних елементів, зокрема принципів кримінального права.

Зважаючи на вищевикладене, метою статті є характеристика принципів кримінального права як одного з проявів нормативності кримінального права в структурі кримінального права.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що заявлена тема має комплексний характер. Окремі її аспекти фрагментарно досліджувалися на рівні теорії держави та права (наприклад, М.І. Байтіним, Л.І.Заморською, Е.Г. Ліпатовим, Д.А. Монастирським, С.П. Погребняком, І.А. Полонкою, О.С. Сідоркіним, О.Є. Сурковою, Т.І. Фулей тощо) і у кримінально-правовій площині (В.О. Гацелюком, В.В. Мальцевим, Т.Р. Сабітовим, В.Д. Філімоновим, Д.Ю. Фісенко тощо).

Однак вузькоспрямованість наявних наукових розвідок зумовлює необхідність і доцільність проведення додаткових інтегративних пошуків у цій сфері.

Принципи – структурний елемент кримінального права, що виступає свого роду з'єднувальною ланкою між його функціями та нормами¹. Вони скеровують кримінальне право в русло вирішення його завдань (реалізації функцій)² та співвідносяться з останніми як засіб і ціль³. Функції окреслюють межі дії принципу, а принцип свідчить про те, як реалізувати функцію⁴.

«Принцип» (від лат. *principium* – засада, основа) – вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки тощо⁵. Ще одним значенням терміна «принцип» є основна особливість у влаштуванні будь-чого; основна засада, на якій будь-що побудовано; основа, від якої не відступають⁶.

Із філософських позицій принцип інтерпретується як першооснова, керівна ідея, основне правило поведінки⁷.

¹ Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права і принципи кримінального права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2017. № 10. С. 175–176.

² Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. С. 158.

³ Коган В.М. Принципы советского уголовного права. XXVII съезд КПСС и укрепление законности и правопорядка. М., 1987. С. 95.

⁴ Там само.

⁵ Советский энциклопедический словарь. М.: «Советская Энциклопедия», 1980. С. 1072.

⁶ Значение термина «принцип» по Ожегову, словарю Ушакова, словарю Даля. URL: <http://tolslovar.ru/p19531.html>.

⁷ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 5-е изд. М.: Политиздат, 1987. С. 382.

У теорії держави та права під принципами права розуміються основні, вихідні засади, положення, ідеї, що виражають сутність права як специфічного соціального регулятора, які або прямо сформульовані в законі, або виводяться з його змісту⁸.

Наявні в спеціалізованій літературі визначення принципів кримінального права загалом відповідають загальнотеоретичним напрацюванням у цій сфері.

Так, О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк зауважують, що принципи кримінального права – це найбільш загальні ідеї, які стосуються кримінального права загалом⁹.

П.Л. Фріс обґрунтовує: «Принципи кримінального права – це фундаментальні ідеї, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його систему та методи реалізації»¹⁰.

В.О. Гацелюк виходить із того, що принципи кримінального права – окремий феномен механізму кримінально-правового регулювання, який являє собою спрямовані на вирішення завдань кримінального права найбільш загальні положення, закріплені кримінальним законодавством, що виражають соціальну зумовленість кримінального закону, визначають структуру кримінального права, відображають його метод, виступають у вигляді нормативної основи регулювання кримінально-правових відносин та відображають рівень суспільної правосвідомості¹¹.

Принципи кримінального права мають об'єктивно-суб'єктивний характер¹².

Об'єктивність принципів кримінального права означає, що вони завжди відображають об'єктивну реальність своєї історичної епохи¹³.

Суб'єктивність принципів кримінального права полягає у тому, що вони становлять продукт свідомої діяльності людей, формуються, проходячи через їхню свідомість, узгоджуються з їх волею.

Важливо звернути увагу й на те, що держава не створює принципи кримінального права, а тільки закріплює їх в юридичних актах¹⁴. Тобто джерелом походження принципів кримінального права є не воля держави, а найкращі надбання суспільства в правовій сфері на певному щаблі його історичного розвитку.

Фундаментом (осьовим центром) принципів кримінального права виступає така категорія етичного, морального та соціально-правового характеру, як соціальна справедливість, що живить і насичує собою кожен із принципів кримінального права та асоціюється в суспільній свідомості з правдою та істиною¹⁵.

Саме тому варто погодитися із такою думкою: «Не кримінальне право є критерієм справедливості, а справедливість виступає найважливішим критерієм кримінального права» (в цьому контексті йдеться про позитивне кримінальне право)¹⁶.

Зважаючи на вищевикладене, принципи кримінального права в найбільш узагальненому вигляді видається можливим дефінувати як керівні засади, які мають об'єктивно-суб'єктивний характер, віддзеркалюють найкращі надбання суспільства у правовій сфері, ґрунтуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права.

⁸ Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2002. С. 106.

⁹ Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. С. 69.

¹⁰ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. К.: Атіка, 2009. С. 13.

¹¹ Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): Монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ; Наук. ред. д-р юрид. н., проф. С.С. Яценко. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. С. 32.

¹² Степаненко О.В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2017. С. 9.

¹³ Там само.

¹⁴ Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання. Право України. 2013. № 9. С. 217.

¹⁵ Арендаренко А.В. Принцип социальной справедливости в уголовном праве Российской Федерации. Теоретико-правовые аспекты: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. С. 26, 219; Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2004. С. 107.

¹⁶ Бунин О.Ю. Справедливость уголовного закона. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». 2013. Том 26 (65). № 2-2. С. 258.

Загальновідомо, що норма є одиничним, але не єдиним виявом нормативності. У такому ключі принагідно зазначити, що нормативними є також принципи права, які можна ще назвати нормативними необхідностями, а норми права – нормативними вимогами¹⁷.

Таке розмежування має на меті не лише виокремлення принципів права як конструкцій, відмінних від правових норм, а й обґрунтування тієї тези, що принципи права є базисними організаторами правового простору буття суб'єктів, у той час як правові норми наповнюють цей простір.¹⁸

З аксіоматичного пріоритету принципів над нормами права випливає й те, що більшість норм формується під впливом або на розвиток того чи іншого принципу або групи принципів і не має їм суперечити. Правові норми є зазвичай лише різними проявами дії принципів, засобами їх конкретизації¹⁹.

Нормативність принципів права означає, що вони так само, як і норми права, мають загальний характер, який проявляється в їх неперсоніфікованості й невичерпності²⁰.

Неперсоніфікованість, тобто відсутність вказівки на конкретного адресата, дає змогу адресувати принципи не одній якійсь особі, а відразу багатьом, поіменно не перерахованим.

Невичерпність принципів означає можливість їх багаторазової реалізації. Іншими словами, принцип встановлює правило (стандарт) для невідомої (потенційно нескінченної) кількості випадків певного виду і невідомої кількості осіб певної категорії²¹.

Ці міркування повною мірою поширюються і на принципи кримінального права як різновиди принципів права.

В одному з наукових досліджень, присвячених проблематиці властивостей права, цілком обґрунтовано робиться висновок, що принципи права у своїй сукупності акумулюють найсуттєвіші властивості права і тим самим відображають закономірності, що притаманні праву²².

З огляду на вищевикладене, на наш погляд, є всі підстави стверджувати, що принципи кримінального права, будучи структурним елементом кримінального права, у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права як найсуттєвішу його властивість і тим самим відображають закономірності, що притаманні кримінальному праву.

Нормативність принципів кримінального права наочно проявляється в їх основних ознаках, до яких, зокрема, належать такі: вони є концентрованим виразом найважливіших цінностей, що існують у суспільстві; регулятивність; універсальність; загальнообов'язковість; системність; стійкість.

Принципи пронизують все кримінальне право та кримінальне законодавство, як Загальну, так і Особливу частини КК, проявляються в усіх кримінально-правових інститутах, діють як на рівні криміналізації, так і в процесі правозастосування.²³

Має рацію М.І. Панов: «Принципи, незалежно від того, чи вказані вони безпосередньо в законі або виводяться з його змісту при тлумаченні, об'єктивно відображають головні, найбільш суттєві риси і закономірні властивості галузі права. Вони виступають «становим хребтом», основою кримінального права, визначають його сутність, зміст і внутрішню будову»²⁴.

¹⁷ Полонка І.А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Львів, 2013. С. 194; Крижановський А.Ф. Сучасний погляд на правову нормативність. Право України. 2013. № 10. С. 346.

¹⁸ Крижановський А.Ф. Сучасний погляд на правову нормативність. Право України. 2013. № 10. С. 346.

¹⁹ Погребняк С.П. Основоположні принципи права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Х., 2009. С. 47–48. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Х., 2009. С. 47–48.

²⁰ Там само. С. 37.

²¹ Там само. С. 37–38.

²² Романюк Є.О. Основні властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2013. С. 14–15.

²³ Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. С. 158.

²⁴ Панов М.І. Принципи кримінального права і їх реалізація у кримінальному праві творенні. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у правотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовтня 2015 р. / редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2015. С. 12.

М.М. Бабаєв та Ю.Є. Пудовочкін резонно зазначають, що принципи кримінального права – це його «скелет» та «імунна система»²⁵.

Схожих поглядів дотримується й Г.В. Денисова, яка стверджує, що принципи кримінального права – елемент його системозберігаючого механізму, цементуючий розчин, що з'єднує цеглини й блоки, з яких побудовано кримінальне право²⁶.

П.Л. Фріс стверджує, що принципи «визначають «обличчя» кримінального права, рівень демократизму суспільства, забезпечують вирішення завдань, які стоять перед цією галуззю законодавства»²⁷.

Ми повністю погоджуємося з поглядом В.В. Мальцева щодо того, що кримінальне законодавство, яке суперечить принципам кримінального права, а тому й основним гуманістичним цінностям, буде сприйматися суспільством як чуже йому, ігнорне соціальне явище, як несправедливий, а отже, й малоефективний інструмент управління соціумом²⁸.

Якщо функції кримінального права окреслюють межі юридизації цінностей, визначають їх конкретний перелік та відповідають на запитання, що і в яких напрямках має об'єктивувати кримінальне право як охоронювані ним цінності, то принципи допомагають знайти відповідь на питання, яким чином це зробити. Вони виступають своєрідним алгоритмом дій, згідно з яким мають бути реалізовані притаманні кримінальному праву функції.

Зважаючи на те, що принципи – це завжди певний алгоритм (сукупність правил, якими варто керуватися з метою вирішення поставленого завдання), можна стверджувати, що механізм їх дії актуалізується лише тоді, коли йдеться про кримінально-правове регулювання, тобто кероване впорядкування суспільних відносин за допомогою можливостей, закладених у кримінальному праві. Інакше кажучи, основними «адресатами» принципів кримінального права де-факто є законодавець та правозастосовувачі, а їхня головна мета – мінімізувати «викривлення» змісту кримінального права в тексті кримінального закону (забезпечити якість кримінального закону) під час криміналізації/декриміналізації та у процесі правозастосовчої діяльності (йдеться про кримінально-правову кваліфікацію, призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру тощо).

Отже, принципи кримінального права – це керівні засади, які мають об'єктивно-суб'єктивний характер, віддзеркалюють найкращі надбання суспільства в правовій сфері, ґрунтуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права.

Будучи структурним елементом кримінального права, принципи кримінального права у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права як найсуттєвішу його властивість і тим самим відображають закономірності, що притаманні кримінальному праву.

Нормативність принципів кримінального права наочно проявляється в їхніх основних ознаках, до яких, зокрема, належать такі: вони є концентрованим виразом найважливіших цінностей, що існують у суспільстві; регулятивність; універсальність; загальнообов'язковість; системність; стійкість.

Якщо функції кримінального права окреслюють межі для юридизації цінностей, визначають їх конкретний перелік та відповідають на запитання, що і в яких напрямках має об'єктивувати кримінальне право як охоронювані ним цінності, то принципи допомагають знайти відповідь на питання, яким чином це зробити. Вони виступають своєрідним алгоритмом дій, згідно із яким мають бути реалізовані притаманні кримінальному праву функції.

Основними «адресатами» принципів кримінального права де-факто є законодавець та правозастосовувачі, а їхня головна мета – мінімізувати «викривлення» змісту кримінального права в тексті кримінального закону (забезпечити якість кримінального закону) під час криміналізації/декриміналізації та у процесі правозастосовчої діяльності.

²⁵ Бабаєв М.М., Пудовочкін Ю.Є. Принципы уголовного права и основания его устойчивого развития. URL: http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/crp.htm.

²⁶ Денисова А.В. Системность российского уголовного права: проблемы философской и юридической интерпретации: монография. Самара: Издательство «Самарский университет», 2014. С. 108–109.

²⁷ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. К.: Атіка, 2009. С. 13.

²⁸ Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2004. С. 11.

Анотація

У статті аргументується, що принципи кримінального права, будучи структурним елементом кримінального права, у своїй сукупності акумулюють нормативність кримінального права як найсуттєвішу його властивість і тим самим відображають закономірності, притаманні кримінальному праву. Стверджується, що основними «адресатами» принципів кримінального права де-факто є законодавець та правозастосовувачі, а їхня головна мета – мінімізувати «викривлення» змісту кримінального права в тексті кримінального закону (забезпечити якість кримінального закону) під час криміналізації / декриміналізації та в процесі правозастосовчої діяльності.

Summary

The article argues that the principles of criminal law, being structure element of criminal law, collectively accumulate the normativity of the criminal law as the most significant of its property, and thus reflect the patterns inherent in criminal law. It is argued that the main “recipients” of the principles of criminal law is de facto legislator and pravozashita, and their main goal is to minimize the “distortion” of the content of criminal law in the text of the criminal law (to ensure the quality of the criminal law) with the criminalization / decriminalization of and in the course of law enforcement/

Використана література:

1. Вечерова Є.М. Нормативність кримінального права і принципи кримінального права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2017. № 10. С. 175–182.
2. Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 339 с.
3. Коган В.М. Принципы советского уголовного права. XXVII съезд КПСС и укрепление законности и правопорядка. М., 1987. С. 93–95.
4. Советский энциклопедический словарь. М.: «Советская Энциклопедия», 1980. 1600 с.
5. Значение термина «принцип» по Ожегову, словарю Ушакова, словарю Даля. URL: <http://tolkslovar.ru/p19531.html>.
6. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 5-е изд. М.: Политиздат, 1987. 590 с.
7. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2002. 300 с.
8. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
9. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. К.: Атіка, 2009. 512 с.
10. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): Монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ; наук. ред. д-р юрид. н., проф. С.С. Яценко. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 280 с.
11. Степаненко О.В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2017. 252 с.
12. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання. Право України. 2013. № 9. С. 217–228.
13. Арендаренко А.В. Принцип социальной справедливости в уголовном праве Российской Федерации. Теоретико-правовые аспекты: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА:Закон и право, 2009. 359 с.
14. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2004. 694 с.
15. Бунин О.Ю. Справедливость уголовного закона. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». 2013. Том 26 (65). №2-2. С. 257–265.
16. Полонка І.А. Нормативність права: загальнотеоретичний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 221 с.
17. Крижановський А.Ф. Сучасний погляд на правову нормативність. Право України. 2013. № 10. С. 344–347.
18. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Х., 2009. 433 с.

19. Романюк Є.О. Основні властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2013. 20 с.
20. Панов М.І. Принципи кримінального права і їх реалізація у кримінальному право творенні. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у правотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовтня 2015 р. / редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2015. С. 11–18.
21. Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Принципы уголовного права и основания его устойчивого развития. URL: http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/crp.htm.
22. Денисова А.В. Системность российского уголовного права: проблемы философской и юридической интерпретации: монография. Самара: Издательство «Самарский университет», 2014. 160 с.

Eugeniya Vecherova,

*candidate of juridical sciences, associate professor,
associate professor of the department of criminal law
NU "Odesa Law Academy";
Doctorant student of NU "Odesa Law Academy"*